

Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszegyi Alfalukban II.

Az egyházi közigazgatás és érdekvédelem képviselői

Az egyházi életben fordulópont volt a XVI. század. Sztárai Mihály reformátori tevékenységének köszönhetően Drávaszegy-szerte gyorsan elterjedtek az új vallás tanai. S éppen Laskó, az Alfaluk közül a legnagyobb vált szellemi központtá, amelynek kisugárzása nemcsak a közvetlen szomszédságra, hanem jóval messzebbre, országosan is hatott. Szellemi bölcső lett, amely országos híru férfiakat bocsátott útjukra.

Az új vallással párhuzamosan kifejlődött a sajátos közigazgatási, kormányzási formája is. Igen széles körű önkormányzat alakult ki, így a települések lakossága ténylegesen is beleszólhatott az egyházi, valamint a felekezeti iskola életének irányításába. Szavát hallathatta pl. papválasztáskor és a gazdasági és iskolaügyek intézésekor.

A lelkész

Különösen a reformáció tanai gyökeret eresztésének idején volt nagy szerepe a lelkésznek, felkészültségének, képzettségének. A *laskóiak* ilyen szempontból nagyon igényesek voltak, a lelkészválasztáskor ritkán adták alább országos híru prédikátornál. Sztárai Mihály laskói tartózkodása idején nemcsak reformátor, hanem szépíró, néptanító is volt.⁵⁰ Örökébe Szegedi Kis István lépett, aki költőként és nevelőként is sikerrel tevékenykedett 1554-től.⁵¹ A látomásíró Tolnai Bálint 1575-től 1579-ig szolgálta *laskói* híveit.⁵² A helytörténetirő Ács László⁵³ gyűjtéséből tudjuk, hogy „Az 1643-ik esztendőről fogva ezek voltak a Laskai Reformata Sz. Ecclának Preadikátorai: 1. Csapai János bé jött az Ecclaba Anno 1643, 2. Gyimóthi György bé jött az Ecclaba Anno 1668, 3. Gyöngyösi István bé jött az Ecclaba Anno 1675, 4. Szilágyi Mihály bé hozatott az Ecclaba Anno 1685, 5. Simontornyai György bé jött az Acclaba Ao 1701, 6. Tutzok Illyés bé jött az Ecclaba Anno 1723, 7. Belernyesi János bé hozatott az Ecclaba ao 1733, 8. Dányi György bé hozatott Ao 1740, meg holt Ao 1756, 9. Bekes János be hozatott H. Szöllősről Anno 1757. Meghalt 1775.” A lelkészek nevét folyamatosan megörököltette szolgálatba lépéséig, s Ács utódai napjainkig vezették a listát.

Várdarócon a XVIII. század második felétől maradt fenn hasonló lista. A legbizonytalanabb adatok *Kopácsról* maradtak ránk. A reformáció első diadalmas éveiről és a pionírmunkát végző prédikátorokról jóformán semmit sem jegyzett le az emlékezet. Az 1759-ben megkezdett *Kopácsi Reformata Szent ekklesiának négy Részekre osztott Matrikuláris Könyvében* az áll, hogy az első prédikátor, akinek nevére emlékeznek, az Stephanus Veresmarti volt, akinek idejében, 1666-ban a templom „megégett”. A Polgári Czene Sámuel által megfogalmazott bejegyzésből az is kiderül, hogy a templom padlásán fellelhető deszkába volt metszve a tűzvész ideje és a prédikátor neve. 1759-ben a kopácsiak emlékeztek még Gyimóthi István nevű prédikátorra, de azt már nem tudták, meddig volt a településük lelkésze, hova ment és hol halt meg.⁵⁴

⁴⁹Erről bővebben: *Lábadai Károly*: Laskaiak, 2. bőv. kiad. Eszék-Laskó. 1984.

⁵⁰Bővebben ugyanott, 21–24. old.

⁵¹Ugyanott, 25–27. old.

⁵²Ugyanott, 28–30. old.

⁵³Ugyanott, 38–40. old.

⁵⁴Matrikuláris könyv, 1759–1850. 333. old.

A lelkészeknek a hit terjesztése mellett az iskolák létesítésében és fenntartásában is jó ideig hézgapótló, nélkülözhetetlen szerepük volt. Ténykedésükért fizetség járt, amelyet az egyházközségi tagok adtak össze, valamint saját jövedelemből állt. Falvanként a lakosság anyagi tehetségétől függően változott a lelkészek díja: 1777-ben *Kopácson* a „helvét hitvallású (kálvinista – L. K.) lelkésznek ingatlan vagyonállagból származó jövedelme nincs. Az ingó (szó szerint értendő: mozgó, változó – L. K.) jövedelméből saját híveitől számba véve a számbaveendőket kap évente 418 Ft-ot” (Fol. 29/r). A daróci lelkésznek ugyanakkor ingatlanból (az uradalom szempontjából a föld ingatlan vagyon, de a rajta élő jobbágyok stb. már ingó vagyonnak számítanak – L. K.) van egy hold földje, s bérbeadásából kapott egy forintot. A híveitől csak 240 forintot kapott (Fol. 31/v). A *laskói* lelkész ingatlan vagyonából 20 forint jövedelme származott, híveitől pedig évente 262 forintot kapott (Fol. 35/r).

A lelkész rendszeres javadalmazásáról írásos díjlevelet készített a faluközség, amelyben megállapította és biztosította az illetmény nagyságát: „A laskói refta Sz. Ekkla T. Lelki pásztorának esztendeig való salláriuma.

1. Minden pár személy 16 esztendőől fizet 10 garasokat.
2. Minden személy egy véka⁵⁵ búzát, 6 véka teszen egy kilát⁵⁶ köblöt.
3. Minden pár ember egy kis véka⁵⁷ kukoriczát, 8 teszen egy kilát.
4. Sertésre 6 frt.
5. Egy mázsa⁵⁸ só.
6. Fadgyúra 2 forint.
7. Dékányt⁵⁹ fogadnak, ha nem találják, 5 frt. fizetnek.
8. Tűzre való fát adnak 20 ölet.
9. Keresztelésért az atya fizet 7 garast, minden keresztanya 1 garast.
10. Helybeli esküdtetésért 10 garast; külföldiektől⁶⁰ 1 frt. 2 font⁶¹ hús, 2 itcze⁶² bor. A leány fizet 17 krajcárt.
11. A külföldre házasodni menők levelekért kétszer 17 krajcárokat.
12. Ha olyan hal meg, aki még lukmát⁶³ nem fizet és prédikáltatni kíván, 10 garasokat, 2 font húst, 2 itcze bort; aki pedig lukmát fizet, 2 font húst, 2 itcze bort fizet, s annak idejében mindent megfizetni tartozik.
13. Egy kürtő halfogó veisz.
14. Két osztályban van szántani való föld, a Csete völgyén és a Sósón.
15. Kendernek való föld; és lennek is adnak s ezeket szántják.
16. Kaszáló rét, mintegy 8 ember kaszálására való; ennek mindenféle munkáltatása és behordása a magáé.
17. Szénát a közönségesből három szekérrel adnak.
18. Minden sátoros ünnepen 6 font hús, 6 itcze bor. A többi communiokor 2 font hús, 2 itcze bor.
19. A falu borának árultatásakor minden hordóból 2 itcze bor.
20. A leányok munkálkodni és fonni tartoznak, ha pedig nem, fizetnek.
21. Öröletetés „elégéses”⁶⁴ (Lukácsy, 1913., 54–55.)”

A *Laskón* fennmaradt legrégebb díjlevél Végh József pásztorokodásának (1776–1821) idejéből való. A *kopácsi* és a *várdaróci* jegyzék is ismeretes előttünk⁶⁵. Az írásbeli megoldásokat rendszeresen megerősítették, különösen akkor, ha új lelkész érkezett.

⁵⁵Csaknem 20 liter.

⁵⁶Hozzávetőlegesen 124 liter.

⁵⁷15 liter.

⁵⁸56 kilogramm.

⁵⁹Gondnok.

⁶⁰Más helységbeliektől.

⁶¹0,56 kg.

⁶²0,8 liter.

⁶³Egyházi adó.

⁶⁴Lukácsy Imre: A laskói református egyház története. Dárda. 1913. 54–55. old.

⁶⁵In: Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állpota Szász Károly püspök idejében. Daróc, 1885. Megtalálható: Duna-melléki Református Egyházkerület. Ráday Levéltár, Bp., valamint Matrikuláris könyv, 1759–1850. 321. old.

Presbiter, presbitérium

Mivel az *Alfaluk* lakossága néhány százaléktól eltekintve elfogadta a református vallást, többnyire a falvak vezetői is a református egyház előjáróiból kerültek ki, akárcsak az egyházi tanácsok, a presbitériumok tagjai, a presbiterek is. Például 1820-ban *Kopácson* az egyházi előjárók között volt *Posár Illyés* öreg bíró is.⁶⁶ Az egyházi tanácsok taglétszáma 1885-ben *Laskón* 12, *Várdarócon* 15, *Kopácson* 1820-ban 12 volt. Őket az egyházi „felelőség” rendszabályai szerint a templomban választották meg, ahol esküt is tettek. A szükséghez mérten tartották meg összejöveteleiket. *Várdarócon* „Presbyteri gyűlések évenként több ízben tartanak vasárnap két templom után, vagy a szükséghez képest hétköznap, s végzései 1872-től fogva rendes jegyzőkönyvekbe vezetettek s hitelesítettnek”.⁶⁷ A jegyzői teendőket rendszerint a tanító látta el.

II. József megszüntette ugyan az egyház polgári büntető jogkörét, ám még a XIX. század elején is az egyházi élet irányítása mellett a földesúr helyett némely ügyben az egyházi tanács járt el és intézkedett. Az *Alfalukban* is, bár nem volt meg a törvényes felhatalmazás, ún. egyeztetési jogkört elláttak a református egyház presbitériumai.⁶⁸ Még 1820-ban *Kopácson* gyakori volt az eklézsiakövetés, s amennyiben a bűnösséget megállapította a presbitérium, az elkövetőt a lelkész a gyülekezet előtt bűnbocsánatra szólította fel. Ha bevallotta és megbánta vétékét, bűnbocsánatban részesült: „Özvegy Jakab Imróné viselősnék hallattatván felidézett, aki a maga állapotját minden kényszerítés nélkül megvallotta, bűnének részesének Fejes Sámuellet állította, de aki itton nem lévén, a dolog némi nemüképpen félbemaradott, és annak megvizsgálása más alkalmatosságra halasztott. Minthogy pedig a dolog az Asszonyra nézve bizonyos, az Asszony Eklézsiái fenyíték vetetett. Költ a Kopácsi Parochiában az Eklézsiái Tanács jelenlétében Február 1d'ik napján 1820dik esztendőben Ráczi Péter Prédikátor által.

Fejes Sámuel ugyanezen napon elő állván tettét először erősen tagadta, de végre az Asszony a tisztátalanságnak némely különösebb környül állásait szemére hányván, végre az Asszonnal volt közösködésről vallást tett, magát az Eklézsiái Fenyítéknek önként alá vette, sőt azt mintegy kérte, és így másnap a reggeli Isteni tisztelet után a népnek számos jelen létében a gyülekezetet, mellyet megbotránkoztatott, megkövette (kiemelés – L. K.), bűnén való bánatjának szembe tűnő jeleit mutatta, magát az ezután leendő tiszta életre, a botránkoztató tselekedetek eltávoztatására kötelezte. A Prédikátor néki a Presbyterium nevében megbotsátott. Ami pedig a születendő gyermek tartását illeti, az e felől való rendelés a külső Tanátsnak ajánlatott.”⁶⁹

Az egyházi tanács a családi perpartvarokban békéltető szerepet is betöltött: „Szalai András Fiával, Andrással izetlen életet élvén az Eklézsiái Tvény eleibe kerültek. Az Atya panaszkodik, hogy Fia neki a haját megfogta, a Fiú pedig tagadja. A Presbyterium mindazáltal jobban tartozván hinni az Atya szavát, a Fiúnak testi büntetést rendelt, mellyet a Fiú magára vállal, azt mondja, a jó békességért. Egyébiránt az együtt lakást, dolgozást, békességes életet ajánlja a Presbyterium. A Fiú magát mindenre ajánlja. Az Atya pedig magát egy kevésse vonogatja.”⁷⁰

A nyilvános megszégyenítés, megvesszőzés, megkorbácsolás járt a szabados nemi életért, ezenkívül hasonlóan büntette a presbitérium a garázdákat, verekedőket is: „1820. Május 28dik napján gondolóra bevén az Eklézsiának buzgó Előjárói, melly sok botránkoztató tselekedeteknek, szemtelenségeknek, verekedéseknek, sőt, a szomszéd Eklézsiák tsúfolásának is légyen alkalmatossága, a Leányoknak s Legényeknek a szérű helyeken szalmákban, polyva tartókban s más titkos helyeken innepi s vasárnapi mulatozása, buja, gyalázatos Kerestén Ifjakhoz s Leányokhoz illetlen magok viselete, elvégezték, hogy senki többé a mi Ifjaink s Leányaink közül az említett helyekre a helységen kívül Innep és Vasárnapokon ki menni ne merészellen, a ki menni bátorkodik, kivált a Leányok, mivel ezután mennek a Legények is, kemény büntetésnek fognak alá vetteni. Ugyan e végett ez a rendelés a Templomban közönségessé tétetett mind a Szüléknek, mind az Ifjaknak tudtára adatott, hogy az ez ellen járók magok menthetetlenek legyének. (...)

⁶⁶ *Presbitériális jegyzőkönyv.* 1755–1873. 271. old.

⁶⁷ *Matrikuláris könyv,* 1759–1850.

⁶⁸ *Vö. Tárkány Szűcs Ernő:* Magyar jogi népszokások. Gondolat. Bp. 1981. 798. old.

⁶⁹ *Presbitériális jegyzőkönyv,* 1775–1873. 25. old.

⁷⁰ *Ugyanott,* 28. old.

A fellebb írt Elöljárói végzés ellen vétkezevény Illyés Zsuzsa, Farahó Zsuzsa Leányok, Sánta Judith pedig magától a Predikátortól az útfélen egy Legénnyel fekvé találtatván, az Ekklesiá Törvénye által mint engedetlen, külömben is már megjegyzett pajkosságú Leányok korbátsra ítéltettek, melly végzés rajtok a két elsön ugyan Julius 16dikán 1820dik Esztendőben végre hajtattott, a harmadik pedig jelen nem lévén büntetése más alkalmasosságra halasztatott. (...)

Midön a fent írt büntetés éppen végre hajtanni akart volna, gondolóra vévén az Ekklesiái Tanáts, hogy ezen büntetés által az ő hírek, nevek, betsületek majd tsak nem végképpen való hajó törést szenvedne, az Ekklesiái Tanáts a fent írt büntetés Atya kegyelmességéből elengedi, és erősen meghagyja, hogy ha másszor is tilalmat által hájgák, a most elengedett büntetés kétszeresen ki fog pótoltatni”.⁷¹

Az egyházi tanácsok a XIX. század végére már nem ellenőriz(het)ték a hívek erkölcsi életét. A műfordító-lelkész, *Acz Zsigmond* így írt erről az új helyzetéről: „A cégéres bűnben élőkét versengő házafeleket – úgy sem lévén kellő tekintélye (a presbitériumnak – L. L.) – kénytelen mellőzni. A közönséges isteni tiszteletet nem gyakorlót sem háborgatja, nem akarva a legelsőekkel összetűzni. Vannak-e haragtartók? Naív kérdés”.⁷² *Várdarócon* is hasonló volt a helyzet, mint *Laskón*: „A haragtartók, cégéres bűnben élők ma már csak templomi prédikációkban ismeretnek, s buzdítatnak a hívek a közönséges isteni tiszteletet gyakorlására. A versengő házások, ha nagy ritkán találkoznak ilyenek, a presbitérium által hathatósan intenek a békés együtt lakásra.”⁷³ A presbitériumok hatásköre erre az időre már kizárólag egyházi ügyek intézésére szorítkozott.

A tanító⁷⁴

Nem véletlen, hogy a vidék éppen abban a korban virágzott, amikor a legjobb tanítók, prédikátorok – többüknek neve országosan is ismertté vált – fejtették ki itt tevékenységüket. A gazdasági fellendülés szerencsésen egybeesett a művelődési élet fellendülésével. Mivel a reformáció tanainak korai terjedésével azonos időben az iskolahálózat is létrejött, sok évszázada folyamatos az oktató-nevelő munka. A tanítók a falvak közösségi életében is fontos szerepet játszottak. Amellett, hogy tanítottak, fontos közvetítő szerepet töltek be a felsőbb hatóságok felé, hiszen nem volt mellékes, milyen íráskészséggel, szerkesztési tudással állítottak össze egy-egy folyamodványt. Az 1777-ből származó felmérés mindhárom faluban arról számol be, hogy a faluközösség a választott szeniortól⁷⁵ kérte ki az iskolamestereket, s az olyanokat küldött nekik, akiket jól ismert, akik az ifjúság oktatása mellett képesek folyamodványok megírására is.⁷⁶

Legrégibb iskolája *Laskónak* van, „hihető Stáray Mihály fundálta”.⁷⁷ A tanítószágot az országos hírvű tudós Szegedi Kis István vállalta 1558-ig.⁷⁸ Minden bizonnyal e hírneves iskola volt a bölcsője a XVI. században több kiemelkedő művelődéstörténeti teljesítményt nyújtó *Laskainak*.⁷⁹ A vidék iskolaügyeiben jelentős fordulatot hozott a közelben, *Hercegszöllősen* 1576-ban megtartott lelkészi zsinat. A *hercegszöllősi* kánonok olyan rendelkezések voltak, amelyek fontos szabályokat mondtak ki az iskolák további alapításáról: „azt akarjuk – olvasható a 10. cikkelyben –, hogy minden tanító ne csak prédikáljon, hanem a gyerekeket is a köröszténységnek fundamentumára és a hitnek ágazataira tanítsa”. Ezenkívül rendelkezéseket hoztak a lekipásztorók és iskolai mesterek viszonyára, eltartásuk szabályozására.

A XVI. században a református iskolaközpontokból, *Sárospatakról*, *Debrecenből* és máshonnan is érkeztek a tanítók az *alfalusi* partikulákba, falusi iskolákba. Fiatal prédikáto-

⁷¹Ugyanott, 27. old.

⁷²In: Az Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye egyházainak állapota, 1888. (kézirat). Duna-melléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár, Bp.

⁷³Ld. 65. jegyzet.

⁷⁴Mivel a vizsgált időszakban az iskolák egyházi felügyelet alatt álltak, felekezeteik voltak, a tanítók felügyeleti szervei is egyházi intézmények voltak, ezért ebben a fejezetben tárgyaljuk.

⁷⁵Az esperességnek megfelelő tisztség a XVIII. században.

⁷⁶Baranya megye leírása, 29/r., 37/r.

⁷⁷Lábadi, 1984. 39. old.

⁷⁸Ugyanott.

⁷⁹Ugyanott.

rok álltak a katedrára, amelyet a jobb prédikátori állás egyik közbülső állomásának tekintettek. A *laskói* iskolában egész 1868-ig akadémikus lektorok tanítottak.⁸⁰ A következő évben, 1869-ben érkezett meg a településre a falu első hivatásos tanítója, Fekete István, aki tizenegy esztendeig oktatott és nevelt *Laskón*. Neki Császi Ferenc személyében már segédtanítója is volt. Az oktatási intézmény 1921-ig felekezeti iskolaként működött. Az 1959–60-as tanévtől pedig az *Alfaluk* központi iskolája lett.⁸¹

Nagyon hasonló lehetett a *kopácsi* iskola élete. Ott is régente „tsak Kántorok voltak, akiknek maradéki még ma is a faluban Kántoroknak nevezetnek.”⁸² A nevelők legtöbbször is a debreceni és kecskeméti kollégiumból érkezett. Rövidebb-hosszabb oktatói munkálkodás után prédikátori állást nyertek az orszáig más részeiben, de akadtak olyanok is, akiket rossz magatartásuk miatt a Canonica visitatio hivatalától megfosztott. A *csehországi* születésű *Sedivi* Józsefet például az anyakönyv⁸³ így jellemezte: „... ez egy hivatalával nem sokat gondoló, Tanítványait minden rend nélkül tartó volt, maga dolgait is elhanyagoló, inkább a puskát, mint hivatalát felmondva, bútsút vett December 28dikán az 1844dik Esztendőbe”.

A *várdaróci* iskola történetéről maradt fenn a legkevesebb adat: 1826-ban vált szükségessé, hogy a régi, szűk és egészségtelen iskolaépületet lebontsák, s helyére újat építsenek. Még ugyanabban az évben hozzáláttak a *daróciak* az építkezéshez. Téglából és vályogból emelték fel, tetejét pedig náddal fedték. Két szoba volt benn, egy konyha, valamint egy kisebb kamra és egy pince. Ebben az épületben lakott az oskolamester. Lakása mellé építették az egyetlen tantermet. Ötvenhárom év múlva előregedett az az „új” iskola is. Részben a használatban ment tönkre, másrészt az akkortájt megjelent iskolatörvények szabták meg azokat az új követelményeket, amelyekhez igazodni kellett. A régi épületet lebontották, s helyén 1879-ben fejezték be az újat, amely 25 öl hosszú és 3,1 öl széles. Magassága 2 méter. Ötezer forint költségen készült el a téglából rakott iskolaház, amelyben már két tanterem volt tizenhat paddal. A két tanítónak három szoba, két konyha, egy kamra, és egy pince jutott. Ez az épület még ma is az oktatást szolgálja. Az első tanító, akiről adatok maradtak fenn, Földvári Dániel 1750 táján működött.

A tanító évi járadóságát a faluközösség fizette meg. Kötelezettségét díjlevélben rögzítették. Falvanként eltérő fizetést kaptak. 1777-ben a kopácsi tanító évi jövedelme 209 forint, *Várdarócon* már csak 120, míg a legnagyobb településen, *Laskón*, ahol a legtöbb volt a jómódú gazda, a tanító csak 100 forintot kapott a községtől.⁸⁴

A tanító rangban a közösségen belül a lelkészt követte, ezért az iskolamesternek juttatása nagyjából a lelkész fizetésének a felét tette ki. A díjlevelekből az is kiderül, hogy az oktató-nevelő munka mellett a tanítónak a temetéseken vállalt kántori közreműködését a közösség külön fizette meg.

Kurátor, gondnok

Az egyházi előjárók közül a legrátermettebb, legtekintélyesebb presbiter lett a kurátor vagy gondnok, aki a lelkésszel együtt vezette és irányította az egyházközösség életét. Évente egyszer a gondnok presbitertársai előtt számadást adott az egyház anyagi helyzetéről, amelyet a presbitériumnak el kellett fogadnia, de arra is volt példa, hogy a jelentést elvetették.⁸⁵

A harangozó

A harangozó az egyház és a faluközösség szolgálatában állt. A hívőknek a harangszó az istentisztelet kezdetét jelezte. Naponta háromszor, reggel 4 órakor, délben és nyáron 20 órákor szólaltak meg a harangok, 18 órákor az időt jelezték. *Laskón* pl. a déli harangozást a

⁸⁰Névsorukat *Lukácsy*, 1913., majd *Pataky András* (Fejezetek a laskói iskola történetéből. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2. Eszék, 1980. 175–206. old.) Újra közli.

⁸¹Bővebben *Pataky*, 1980.

⁸²Matrikuláris könyv, 1757–1850. 343 old.

⁸³Ugyanott, 345. old.

⁸⁴Baranya megye leírása, 29/v., 34/r., 37/r.

⁸⁵*Lábadi*, 1984.

török feletti *nándorfehérvári* győzelem emlékére 1821-ben *Ács László* rendelte el, mert korábban nem volt szokásos.⁸⁶ Halálesetkor pontos jelrendszerrel adták tudtul a szomorú eseményt: ha férfi halt meg háromszor, ha nő, kétszer, amennyiben gyermekhalott volt, egyszer húzták meg a hírharangot.

A tűz figyelése is a harangozó feladatai közé tartozott. Észleléskor félreverte a harangokat. A harangozás mellett kötelessége volt a templom takarítása és a templomkert gondozása. Megválasztásakor három szempont számított: vallásos, szorgalmas és becsületes legyen. Általában idősebb embernek, a szegényebbek közül valónak adták a hivatalt. A harangozó díjazásról a legrégebbi sallárium⁸⁷ *Kopács*-ról maradt fenn. Évenkénti fizetése: „1. Kész pénz 6 hat forint, 2. Egy nagy kila búza, 3. Egy öl fa.”⁸⁸ Ugyancsak *Kopács*-on 1820-ban pontokba foglalták kötelességét: „1. Mindenkor idejében harangozzon és a harangozás idejekor ne a Predikátor vagy a harangozás várakozzon ő reá, hanem ő várakozzon a harangozás idejére.

2. A harangokra való vigyázás, a hibáknak az Ekklesia Kurátorának lejendő jelentése. A Templomnak, Toronynak tisztasága felől való gondoskodás. A templom és Templom kerítése ajtajának szorgalmatos bezárása.”⁸⁹

Ebben az esztendőben a *kopácsi* harangozó *Csebres János* látta el a dékányi teendőket is, amiért ugyancsak járt fizetség. A dékány kötelessége közé tartozott: „1. A Predikátor Marháira való gondviselés. 4. A Predikátor munkásaival mindenkor jelen lenni és velek munkálkodni. 3. A konyhára mindenkor elegendő fát vágni, ha szükséges, bé hordani. Minden reggel és este vizet bé hozni. 2. A Kertnek felkapállása, a fáknak megtisztogatása is az ő kötelessége. 5. A Templom s Parochiális Ház Udvarának tisztaságára való gondviselés. 1. A Leányoknak szolgálatra lejendő megszólítása. 7. Rostáláshoz s egyéb nagyobb Házi munka idején valón segítség. 8. A Predikátor által hívattandó akárki után való járás s más ezekhez hasonló aprólékos dolgok, mellyeket a jó ember parantsolás nélkül önként is fog tselekedni.”⁹⁰ A két hivatalért járó együttes esztendei fizetését pedig eképpen állapították meg:

1. 20 az az hús mérő búza.

2. Minden fizető Lélektől jár neki egy garas, melyeket az Ekklesia hozzá adván a hat forint úgynevezett Dékány pénzt, rá megy 40 forintra és 6 krajcár-ra.

3. Minthogy sessionalis földje nints, a Hellység neki a Varmegye szolgálatját elengedi, de ez tsak a mostani Harangozóra, aki egyszersmind Katona is, úgymint *Csebres János*-ra, tartozik szoros értelemben.

4. A Predikátor ruháinak tisztogatásáért a mostani Predikátor az ő öt személyből álló Házok népének Búza és Kukoritzta beli fizetését elengedi, és mellé még egy pár botskort ígér.

Mind a kötelességeknek hűséges teljesítésére, mind a fizetéssel lejendő megelégedésre *Csebres János* magát az Ekklesia tanács előtt kötelezi.

Költ a *Kopácsi* Parochiában az Ekklesiái Tanács jelenlétében Januárus 4dik napján 1820dik Eszt. *Rácz Péter* Pred. által.⁹¹

A *várdaróci* harangozóról 1885-ből maradtak fenn dokumentumok.⁹² *Laskón* pedig ugyanebben az időben a harangozóval szemben kifogásokat emeltek: „mert csak olyankor jár el kötelességében és talán engedelmes is ha éppen nem részeg. Fizetése 20 mérő búza, s mentes volt a helység terhétől”⁹³

A századvég táján a felgyorsuló polgáriasulás kedvezett a gazdasági művelődési és politikai szervezetek létrejöttének, amelyek tulajdonképpen valami módon a kisebb csoportok érdekvédelmi képviselői is voltak. A pártok képviselői például olvasóköroket alakítottak, ilyen formában fejtették ki tevékenységüket. A sokasodó szervezetek közé tartozott pl. az 1897-ben a *Laskón Szentpétery József* tanító és *Fejes György* által alapított olvasókör.⁹⁴

⁸⁶Ugyanott, 38. old.

⁸⁷Díjlevél.

⁸⁸Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775–1873. 1. old.

⁸⁹Ugyanott, 24. old.

⁹⁰Ugyanott.

⁹¹Ugyanott, 24–25. old.

⁹²Ld. 65. jegyzet.

⁹³Ld. 72. jegyzet Jelzete. *Laskó* 1885.

⁹⁴*Lábadi*, 1984. 12. old.

Várdarócon már korábban, 1886-ban Polgári Olvasó Egylet, *Kopácson* 1884-ben *Egyetértés Olvasókör* alakult⁹⁵. *Laskón* 1904-ben tejszövetkezet, 1906-ban hitelszövetkezet létesült (*Lábadi*, 1980. 13.). A *kopácsi* tűzoltók 1892-ben tömörültek egyesületbe. A szaporodó társadalmi szervezetek már azokat a századforduló körüli és utáni új körülmények hatását jelezték, amelyek gyökeres változásokat hoztak, s kedveztek a polgáriasulás megerősödésének és az akkor haladónak számító polgári gondolkodás és felfogás térhódításának.

Lábadi Károly

A kéméendi malom ügye

A Honismeret 1991/1. számában fényképekkel is támogatott írást kaptunk az egykori Esztergom vármegye egyik legcsodálatosabb falusi templomáról, Bényről, Jankus Gyula tollából. Jankus Gyula a templom bemutatása mellett rövid leírást adott a középkori Bényről, majd a későbbiekben Alsó-Bény (Kis-Bény), illetve Felső-Bény (Nagy-Bény) településekről. Rövid történeti áttekintése napjainkig vezet el.

Jankus Gyula híradását nagyon fontosnak tartom, a magyarországi templomépítéset egyik legcsodálatosabb alkotására hívja fel a figyelmet, s utal a szinte egyedülálló bényi népviseletre is. Írását nem kiegészíteni szándékozom, hanem hozzátenni néhány adatot, amelyek elsősorban nem is Bényre, hanem az ugyancsak Garam mentén fekvő Kéméendre vonatkoznak. Lassan tíz évvel a Rákóczi-féle háború utáni katonai adóra az 1717–1718-as évre Nagy-Bény 259 forintot fizetett, Kis-Bény 110 forintot. A Garam átkelésénél lévő Kéménd 1016 forintot, messze a legtöbbet az egész vármegyében. A kéméendi molnár ezen túl még 25 forintot fizetett, ami tekintetes összeg volt, hiszen a kéméendi hid karbantartására ebben az évben a vármegye mindössze 8 forint 48 dénárt fizetett.

Harminc évvel később sem változtak jelentősen az arányok, az 1748–1749-es katonai évre Nagy-Bény 392 forintot, Kis-Bény 85 forintot fizetett, a szomszédos Kéménd 973 forintot. Ebben az évben malom működött a Garamon Kőhidgyarmaton, Kéménden és Nagy-Bényben. A vármegyei kiadások között már az adójuk nem volt olyan nagy, olyan fontos. A nagyobb termelésű dunai malmok szerepe nőtt meg: Duna-Mocs, Szentgyörgymező molnárai fizették a tekintélyesebb adót.

Fényes Elek 1837-es megyeleírásában Bényről a következőket írta: „Bény (Nagy), magyar falu mindjárt az elebbeni helység mellett (Kis-Bény), 672 katolikus, 6 zsidó lakos. Gazdag róna határ. Nagy juhtenyésztés... Mint kis, mint nagy Bényt háromszoros régi sáncok veszik körül, de ki hányatta ezeket, nem tudhatni.” Kis-Bény említésénél szerepel a templom: „Hajdan volt egy Praemonstratensis apáturaság, mellynek templomát 3 torony ékesíté: jelenleg ezekből csak egy áll fent.”

Kéméndről Fényes Elek többet tud: „Régi magyar falu Garam jobb partján, Esztergomtól északra 2 mérföld, a lévai és nyitrai országútban. 961 katolikus lélek s egy jól dotált plébániával. Határja egészen róna s első osztálybeli: van jó fekete földje, rétje, legelője, bora, fája. Hajdan a Hunt Pazman familia öröksége volt, de 1392-ben Ugrinus gróf az esztergomi érseknek kénytelenített átengedni, mivel testvérjei nagy pusztítást követének el az érseki jószágokban. Az itteni volt posta-hivatal néhány esztendővel eltöröltetett.” Kéménd is a korai magyar települések közé tartozott, első említésével 1216-ban találkozunk. Oláh Miklós urbárium is említi a község malmát. Az 1550–1556 közt készült összeírás szerint a malom felében el van hagyatva; 1/3 része az esztergomi érseket illeti. 1570-ben a török összeírók is megemlékeztek a kéméendi malomról „az Érsek Malom, Hamza bej, volt mirliva kezén, négykerékű, adója 100 akce”. A katonai helyzet nem sokat változott, mindenesetre Pázmány Péter urbáriumában (1617–1622) is megemlíti a kéméendi malmot. Kéménd mint hódolt falu szerepel az összeírásban, de bizonyos adókat az érsekség is be tudott hajtani. „A Garam vizén járó 3 kerekű malom után azelőtt 2 rész az uraságot illette; most megváltják évi 25 frtal.”

⁹⁵ *Merki Laura*: A baranyai könyvtárak megalakulása és fejlődése 1914-ig. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2. Eszék, 1980. 207–234. old.

A török kiverését követő első összeírásokban is feltűnik a kéméndi malom, 1715-ből az egy malomból több volt a község jövedelme, mint a mézárszékből és a korcsmából.

A kéméndi malom és a bényiek problémájára egy 1850-ből származó ügy vet fényt. „A Nagy-Bényiek azon folyamodására, hogy miként a kéméndiek új vízi malmot építvén a közös határon lefolyó, és így felében az ő tulajdonok szerint létező patakot egészben elfoglalták, sótt a vizet a malom árkába felfogó töltést a Nagy-Bényi határban csinálván, annak egy részét tudtok, s beegyezéseken kívül elmetszettek, végre, hogy a víz tükre felemelvével határok egy részét, tudtok után mindég víz menteset vízzel elborítván, haszonvehetetlenné tették. Nagyságodnak f. évi 2302. sz. rendelete folytán alolítottak a panasz miben léttének megvizsgálása s eljárások eredményének felterjesztésére lévén utasítva, alázattal jelentjük: miként mai napon a helyszínére kimenvén, Molnár István bíró, Bankházi Pál törvénybíró, Tót Ignác, Szalay Ferencz, Bankházi József s több kéméndi esküdtek és közlakosok; valamint Balla István bíró, Jankus János T. bíró, Jankus József, Morvai János, Dávid Istvány és több más esküdtek és közlakosok jelenlétében a panaszos tért megvizsgálván, azt tapasztaltuk; miként a Bényiek panaszának minden kitétele való. Igaz ugyan hogy mind az elfoglalt, mind az elárasztott tér olly csekély, hogy abból semmi családi vagy foglalási vágy ki nem tetszik, ami még az által is igazolva lenni látszik, hogy a kéméndiek a netalán hibával történt foglalás végett magokat kárpótlásra készeknek nyilváníták. Mi tehát a Bényiek keresetét igazságosnak nyilvánítván, arra szólítottuk fel őket, miként magok között, előlegesen tanácskozáván, magokat miként kívánnák kármentesíttetni? nyilvánítsák. Kik is közös megegyezéssel abban állapotának meg, miszerint tekintetbe vévén a jelen szorgos munka üdejét, aratás végéig minden eddig készült mű, a maga mostani állásában meg maradjon; – aratás után azonban mind két helység előjárói a helyszínén összejövén, a bényiek meg fogják engedni, miként a szükséges gátolatok az ő határjokban tétessenek a patak bal partjára, és így jó szomszédság tekintetébül a víz egész tömegét által engedik ugyan e helyütt a kéméndieknek egyedül azon just tartják fel magoknak 1.: hogy azon vonalt, melyre a töltés tétetni fog, ők jelölhessék ki. 2.: Hogy ezen új töltés vonal az eddig letézett határban a két helység között, változást ne szüljön, hanem tovább is mind eddig a folyam medre maradjon. Melly feltételekbe a kéméndiek is bé egyeztenek.”

Az ügyben Nagy Albert mérnök és Stugel János főszőlőgabíró intézkedett. A mai nap a két község ügyében ítélni nem lehet, de a Garam és a Duna menti települések számára jó lenne együtt gondolkodni, hogy a múltbéli tanulságokból ma mit lehetne továbbvinni.

Ortutay András

Terezstenye (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) református temploma, 1976. Kunt Ernő felvétele